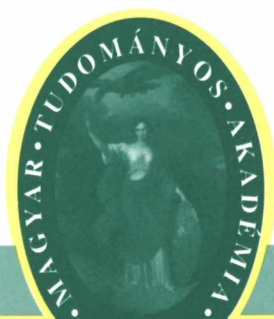

TUDOMÁNYPOLITIKA MAGYARORSZÁGON
II. A DISZCIPLÍNÁK MŰVELÉSE

SZENTES TAMÁS-ZALAI ERNŐ

**GAZDASÁG-
TUDOMÁNYOK**

1825

MAGYARORSZÁG AZ EZREDFORDULÓN

TUDOMÁNPOLITIKA MAGYARORSZÁGON I–II–III.

- I. Tudománypolitika válaszáton
- II. A diszciplínák művelése
- III. Magyarországi kutatóhelyek

Programvezető és szerkesztő
Glatz Ferenc

Olvasószerkesztő
Balogh Margit, Pótó János

TUDOMÁNPOLITIKA MAGYARORSZÁGON
II. A diszciplínák művelése

SZENTES TAMÁS–ZALAI ERNŐ

Gazdaságtudományok

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST • 2001

Szerkesztő
GLATZ FERENC

Olvasószerkesztő
Balogh Margit

ISBN 963 508 277 0 Ö
ISBN 963 508 329 7
ISSN 1587-2408

Kiadja
a Magyar Tudományos Akadémia
A kiadásért felel: Glatz Ferenc, az MTA elnöke
Nyomdai előkészítés:
az MTA Történettudományi Intézetének kiadványcsoportja
Vezető: Kovács Éva
Borító: Horváth Imre
Tördelés: Csányi Attila
Nyomdai munkák: Áldási és Németh Nyomda Bt.
Felelős vezető: Áldási Pálné
Megjelent 1,8 (A/5) ív terjedelemben, 1500 példányban

A gazdaságtudományok fejlődésének nemzetközi tendenciái*

A gazdaságtudományok nemzetközi fejlődését az elmúlt másfél évszázadban általában

a) az egymásra épülő, egymás eredményeit korrigáló és kiegészítő, illetve az egymással polemizáló, egymás nézeteit elutasító és újakkal helyettesítő *elméleti irányzatok sokasodása*,

b) a kutatási témakör markáns *kiszélesedése*, vagyis újabb és újabb, egymáshoz kapcsolódó gazdaságtani, illetve interdiszciplináris tudományterületek képződése,

c) az előrehaladó *specializálódás*, a szűkebb szakterületek elkülönülése, önállósulása, a korábban (a klasszikusok idején még) egységes közgazdaságtannak mikro-, makro- és nemzetközi gazdaságtanra, sőt további szubdiszciplínákra való szétaprózódása, különösen pedig az elméleti közgazdaságtannak és az üzleti gazdálkodástudománynak a különválása,

d) az ismeretanyagok elmélyülése, a specializálódással együtt járó sajátos *módszertani és technikai eszközök* kialakulása és *tökéletesítése*,

e) egyfajta *„professzionizálódás”* és a praxeológia előtérbe kerülése jellemzi.

Az elméleti irányzatok sokaságában jól megkülönböztethető módon bontakozott ki a (19. század marginalista iskolájának új szemléletmódjára, illetve módszereire és a klasszikus elmélet liberális elveire épülő) *neoklasszikus közgazdaságtan* elméleti irányzata, amely bizonyos keynesiánus és monetarista teoretikus elemekkel kiegészülve mindinkább fő áramlattá, *„mainstream”*-mé lett. Ennek talaján jött létre a szigorúan formalizált *axiomatikus közgazdaságtan*, amelynek szem-

* E tanulmány elkészítésének alapjául az MTA IX. osztály gazdaságtudományi bizottságai korábbi jelentéseinek, elsősorban a közgazdaság-tudományi bizottság és a nemzetközi gazdaságtani és fejlődéstani bizottság e célra készített jelentésének a szövege szolgált, amelyet a tanulmány összeállítói saját megállapításaikkal egészítettek ki, és egyes bizottsági és osztálytagok szóbeli vagy írásbeli észrevételeit is figyelembe véve korrigáltak. Az említett jelentések összeállításáért elsősorban Csaba Lászlót és Csáky Györgyöt illeti köszönet.

léletmódja a gazdaságtudomány más területeire is áterjedt. Nagyrészt ennek köszönhető a más elméleti áramlatoknál is meghonosodott matematikai, illetve ökonometria módszertan gyors fejlődése és a *matematikai közgazdaságtan* – mint viszonylag önállósult módszertani diszciplína – megjelenése. Az axiomatikus megközelítés elterjedése a többi között azt eredményezte, hogy az empirikus-intuitív felfedezés szerepe a tudományos ismeretek gyarapításában háttérbe szorult a hipotetikus-logikai tudásteremtéssel szemben. A „mainstream”-ként fejlődő és mind jobban formalizálódó közgazdaságtani irányzatnak az újabb kori tagozódása, illetve „belső” kritikája éppúgy mint korábbi, illetve újra felerősödő „külső” kritikája nem utolsósorban ezzel függ össze. Az előbbi megnyilvánulásaként fejlődött ki a játékelméleti alapú megközelítés (információs közgazdaságtan, implementációs elmélet, alkuelmélet) és az „új klasszikus” makroökonómia.

A piacgazdaság egyensúlyzavarainak felismeréséből a két világháború között született „*keynesi forradalom*” a klasszikus és neoklasszikus elmélet bizonyos alapvető premisszáit vonta kétségbe. Egyes keynesi tételeknek és módszertani formuláknak a „mainstream”-be történt későbbi „kooptálása”, a szabvány tankönyvekbe való beépítése és Keynes gazdaságpolitikai receptjeinek a II. világháború után a fejlett piacgazdaságokban szinte általánossá válása, és vagy két évtizedig meglehetősen sikeres alkalmazása végül is inkább csak bővítést és kiegészítést, mintsem csorbítását eredményezte a közgazdaságtan fő áramlatának.

A „mainstream” alakulásában lényegesebb változást utóbb, az 1960–1970-es években az a „*monetarista ellenforradalom*” hozott, amelynek képviselői az inflációs tendenciát, majd az 1970-es évek világgazdasági válságát és a fejlett piacgazdaságok stagflációs jelenségeit összefüggésbe hozták a piacgazdaság normális működését megzavaró állami beavatkozásokkal. A monetaristák az elmúlt két évtizedben komoly elméleti támogatást nyújtottak a (re-)privatizáció és dereguláció világszerte divatossá vált politikájának, támogatták a fejlett országokban a „jóléti állam” túlzott szociális kiadásainak csökkentését. A neoliberális monetarizmussal megerősödött „mainstream” közgazdaságtan valóságos győzelmét ünnepelhette az 1990-es évek elején az ún. „tervgazdaságok”, illetve „szocialista” rendszerek összeomlásával, és a kelet- és közép-európai volt „szocialista” országokban a tőkés piacgazdaság rendszerébe való átmenet megindulásával. Ez nemcsak a marxizmus–leninizmus ideológiájának látványos kudarcát mutatta, hanem egyszersmind gyengíteni is látszott minden más alternatívát ígérő elméleti koncepció létjogosultságát.

A közgazdaságtan „mainstream”-je ellenében azonban nemcsak a legutóbbi években erősödött fel újból a kritika, hanem azt már korábban is erőteljes támadások érték. A „mainstream”-mel szemben a *másik oldalon* különféle *kritikai irányzatok* fejlődtek ki, illetve tovább.

Ezek nagy része az előbbi annak formalizmusa, a társadalmi, illetve nemzetközi gyakorlat szempontjából vett irreleváns feltételezései és következtetései, vagy a nemzetgazdaságok csak egy szűk körére (ti. a fejlett piacgazdaságokra mint „speciális esetre”) való alkalmazhatósága miatt, valamint általában a társadalmi, politikai és intézményi tényezők iránti nagyfokú közömbössége miatt (illetve pusztán ideológiai alapon) utasítja el. Mások amiatt bírálják, mert feltételezi a gazdaságban egy állandó vagy magától visszatérő egyensúly meglétét és a gazdasági alanyok tökéletes piaci informáltságát (sőt, egyaránt tisztességes magatartását).

Így a kritikai irányzatok körében (a volt „szocialista” országokban annak idején hivatalos államvallássá lett „marxizmus–leninizmustól” és a különféle nacionalista, illetve fundamentalista ihletésű ideológiáktól eltekintve is) éppúgy fellelhetők bizonyos *poszt-keynesiánus* (a piacgazdaság nemzeti, illetve nemzetközi rendjének reformját sürgető), valamint *ortodox és neomarxista* vagy más, „*újbaloldali*” és egyéb radikális irányzatok, mint a „*hermeneutikai vagy értelmező közgazdaságtan*” vagy éppen a „*politikai piac*” elemzésére épült „*új politikai gazdaságtan*”, továbbá a *neo-strukturalizmus* és a *neo-institucionalizmus* irányzata, az új osztrák iskola és az „*új növekedéstudomány*”.

Ez utóbbiak – nem utolsósorban a „*tranzakciós költségek*” elmélete és a „*tökéletlen információ*” elmélete alapján, valamint figyelembe véve az újabb típusú „*piaci tökéletlenségeket*”, a különféle rugalmatlanságokat, időbeli késéseket, a szegmentált tényezőpiacok tényét és a *technikai fejlődés „endogénváltozó”-szerepét* – újra a makroökonómiai hatékonyságra helyezik a hangsúlyt. Kimutatják az egyensúlytalanságok (főként strukturális) eredetét, kétségbe vonják a hatékonyság és egyenlőség elválaszthatóságának neoklasszikus premisszáját, kiemelik az *intézmények* (szervezetek és kormányok) szerepét az információk és a megfelelő *ösztönzők* biztosításában, és hangsúlyozzák a „*tudástőke*”-beruházások, a tudományos kutatások és a „*humántőke-intenzív*” szektorok állami támogatásának, illetve ösztönzésének fontosságát. Minthogy a hatékonyságnövelő intézményi változások nem választhatók el az újraelosztással nagyobb egyenlőséget célzó intézményi változásoktól, az új felfogás hívei a figyelmet a *tulajdonviszonyok*, a *hatalom* és a *politikai intézmények* felé fordítják (melyeket a marxisták régtől fogva vizsgálnak ugyan, de túlzottan leegyszerűsítve és módszertanilag meglehetősen szegényes eszközökkel), és a „*piaci tökéletlenségek*” problematikáját a „*kormányzati tökéletlenségek*” problematikájával együtt elemzik, egyszersmind kiemelve a kormányzati döntések, gazdaságpolitikai lépések *időbeli sorrendjének* fontosságát.

Ugyancsak a „*mainstream*”-gazdaságtan hagyományos felfogását bíráló újabb (nem utolsósorban a fejlődés-gazdaságtanban belül jelentkező) irányzatoknak, a *fejlődés „fenntartóhatósága*” koncepcióját valló nézeteknek köszönhetően került előtérbe továbbá a nemzeti jövedelem, illetve GDP számításának a környezetszennyezést és az erőforrás-kimerítés mértékét is figyelembe vevő új módszerére való áttérés igénye.

A polémia persze a különféle kritikai irányzatok között, sőt az azonos irányzatokon belül is kibontakozott. A szakterületek szétaprózódása és elkülönülése nemcsak azok koncepcionális és módszertani gazdagodását vonta maga után, ha-

nem a *korlátok áttörésének* erősödő igényét, a más szakterületekre átnyúló összefüggések figyelembevételére való törekvést, sőt az utóbbi években (újra és ellentétes tendenciaként) a *holisztikus szemlélet* és az *interdiszciplináris megközelítés* előtérbe kerülését is.

Az elméleti irányzatok sokasodása és az egyes irányzatokon belüli tagozódás, valamint a „belső” és „külső” kritikák hatására a legutóbbi évtizedekben nemcsak a hagyományos *határvonalak fokozódó elmosódása* és a szélsőséges nézetek háttérbe szorulása következett be, hanem a tudományoknak ezen a területén is erősödött az a felismerés, hogy a tudományos eredmények igencsak *viszonylagosak*. E felismerés terjedésében persze nem kis szerepet játszik a valóságban bekövetkezett és előre nem prognosztizált jelentős változások ténye, mint amilyen volt az 1970-es években a fejlett piacgazdaságokat is sújtó és a jóléti államokat is megrázkódtató válság, vagy újabban a nemzetközi pénzpiaci krachok sorozata, főként pedig a „szocialista” rendszerek összeomlása Európában.

Mindez nemcsak az ellentétes álláspontok bizonyos közeledését vonja maga után (mint pl. az állam és a piac korábban élesen szembeállított szerepe esetében), hanem egyszersmind a politikai célokra manipulált elméleti koncepciók, *ideológiák háttérbe szorulását*, hanyatlását is ígéri, és új fejleményként a szakma fokozott elfordulását az ideológiáktól.

Bár még ma is nagyrészt tovább él számos, gyakorlatilag irreleváns, sőt ideologiztikus tartalmú elméleti tétel és a módszertani formalizmus is, a közgazdasági *kutatások iránya* mindinkább a *gyakorlat* valós problémáinak és megoldásuk (alternatív) lehetőségeinek vizsgálata felé fordul. Ez egyszersmind magyarázza és meg is követeli a kutatási témakörök kiszélesedését és a társadalmi, politikai, intézményi, jogi, kulturális és egyéb aspektusoknak *interdiszciplináris*, illetve *multidiszciplináris* megközelítését. A világtársadalom és világgazdaság legújabb fejlődése egyébként is mindinkább irrelevánssá és anakronisztikussá teszi az egyoldalú megközelítéseket, a szakterületi merev elkülönülést, a szélsőséges nézeteket és az egymást kizáró alternatívákat.

Az elmúlt évtizedben a gazdaságtudományi kutatások (az elméleti és a módszertani „alapkutatások” mellett) világszerte az alábbi *négy főirányba*, illetve területre összpontosultak:

1) A *vállalatgazdaság-tan*, a vállalkozástan, az üzletvezetés és -szervezés tana, illetve az általában vett gazdálkodástudomány területe, ahol egyrészt tovább finomodtak a neoklasszikus paradigmákon és módszereken nyugvó elméleti koncepciók és módszertani ismeretek, másrészt viszont merőben új kihívást jelent, új elméleti forrásokat és számítási módszereket hozott a transznacionális vállalat-szervezés és -irányítás, a külföldi tőkeberuházások, vállalatfúziók és -fel-

vásárlások, stratégiai szövetségek terjedő gyakorlata, a multinacionális korporációk gazdálkodásának problematikája.

2) A „nyitott nemzetgazdaságok” működésének, növekedésének, fejlődésének, valamint világgazdasági alkalmazkodásának, strukturális és intézményi igazodásának, illetve transzformációjának és „versenyképességének” a témaköre, amely a makroökonómia és a gazdaságpolitika hagyományos kérdésein kívül újabban nemcsak az állam és a piac interakciójának, a kormányzati és piaci „tökéletlenségeknek”, az információáramlásnak, a tranzakciós költségeknek és a „közösségi választásnak” a problematikáját foglalja magában, hanem kiterjed bizonyos, a világgazdasági kutatások szerves részét képező kérdésekre is, vagyis átfed, illetve összefügg a megváltozott (új, földrajzilag és tematikailag is kibővült tartalmat nyert) „fejlődés-gazdaságtannal” és (tekintettel a „szocialista” rendszerek összeomlására) az „átmenet”, valamint az (ugyancsak módosult tartalommal bíró) „komparatív rendszerek gazdaságtanával” is, amelyek egyik legvitatottabb kérdésévé vált az állam gazdasági funkcióinak a globalizálódással kapcsolatos változása.

3) A regionalizálódás, a regionális gazdasági, illetve kereskedelmi blokkok képződésének témaköre, vagyis a regionális gazdasági integrációk gazdaságtana, ahol a korábbi kereskedelmi és vámelméleti megközelítések helyébe mindinkább a tényezőpiacokra és az intézményekre koncentráló megközelítések lépnek.

4) A világgazdasági globalizáció, az (aszimmetrikus) nemzetközi interdependenciák, világgazdasági egyensúlytalanságok és egyenlőtlenségek kutatási területe, ahol a globalizációs folyamat felgyorsulásának a technikai fejlődéssel és a transznacionális társaságok tevékenységével, valamint a nemzetközi pénzpiacok összefonódásával való összefüggése, a velejáró kockázatok és veszélyek kérdése, a pénzügyi és a reálszféra kapcsolatainak alakulása és a volt „szocialista” országok világgazdasági reintegrálódásának hatása nyert növekvő figyelmet, és ahol meglehetősen új témakörként jelent meg a „fenntartható fejlődés” ökológiai aspektust (is) felölelő és a technikai fejlődés nyomán kibontakozó „információs világtársadalom” interdiszciplináris problémaköre, valamint a „globális kormányzás”, illetve igazgatás, szabályozás (global governance) problematikája.

Az ezekben a témakörökben folyó kutatások többnyire nemcsak a technikai/technológiai fejlődés újabb jelenségeinek, továbbá az ökológiai és környezeti problémáknak, valamint általában a humán tőke fejlődésének és az intézmények, a jog és a kultúrák szerepének fokozott figyelembevételét igényelték, hanem a matematika és a statisztika fokozott alkalmazását is. A matematikai közgazdaságtan mint önállósult szubdiszciplína művelése is újabb lendületet kapott.

A *kvantitatív közgazdaságtan* a második világháború utáni években különösen az USA-ban erősödött meg és fejlődött. Az általános egyensúly axiomatikus elméletének teljessé tétele megszilárdította a neoklasszikus alapokra épülő matematikai gazdaságtan „kemény magvát”. A gyakorlati alkalmazások technikái is tovább fejlődtek és differenciálódtak (input-output elemzések, lineáris programozás, ökonometriai makromodellek stb.). Ezek a fejlemények is hozzájárultak a gazdaságtudományok előrehaladó professzionalizálódásához.

Ugyanakkor a matematikai gazdaságtan, illetve ökonometria úttörő teoretikusai közül is többen rámutattak arra a veszélyre, amelyet a gyakran leegyszerűsített vagy éppen téves premisszáik alapján felépített, egyébként logikailag tökéletes matematikai, illetve ökonometriai modelleknek is az egzsáksága és kétségsbevonhatatlan helyességének a látszata jelent.

A *statisztikai tudománynak*, ** amely igen széles spektrumú és önálló diszciplína (tematikájában és módszereit illetően is eltérő szakterületeket ölelve fel, beleértve a leíró jellegű statisztikát és a matematikai statisztikát) egyik fontos szakterülete a *makrogazdaság statisztikája*. Ez a makrogazdaság helyzetének és mozgásának kvantifikálásával fontos szerepet tölt be a gazdaságpolitika tudományos megalapozásában és annak értékelésében. A makrogazdaság statisztikája élén a nemzeti számlák rendszere áll. A legutóbbi időkben komoly előrehaladás könyvelhető el a nemzetijövedelem-számítás módszerének nemzetközi harmonizálása és (főként a természeti kincsek kiaknázását és a környezetszennyezés hatásait is figyelembe vevő) korszerűsítése terén. (Fontos területe persze a statisztika tudománynak a *társadalomstatisztika* és a *regionális statisztika* is.)

A „*komparatív rendszerek gazdaságtana*” tartalmi és szemléletbeli változása főként a „szocialista” rendszerek összeomlásával és átalakulásával, valamint az ideologisztikus megközelítések háttérbe szorulásával függ össze. A mai nemzetközi irodalom elsősorban a tőkés piacgazdaság különböző változataira koncentráll.

A hagyományos értelemben vett (és a nyugati „standard” tankönyvekben megjelenő) „*nemzetközi gazdaságtan*”, illetve az ún. „nyitott gazdaság makroökonómiája” mellett vagy annak átalakulásával napjainkban egyre nagyobb szerepet kap a világ gazdaság *globális* rendszerének, tendenciáinak és törvényszerűségeinek problematikája. Átalakulóban van az a második világháború után elkülönült tudományágazatként megjelent „*fejlődés-gazdaságtan*” is, amely eredetileg csak a gyengén fejlett, fejlődő országokra vonatkoztatott elméleti és módszertani ismeretanyagot, illetve kutatási témakört fogta át.

** A statisztikatudományra vonatkozó megállapítások a IX. osztály statisztikatudományi bizottságának jelentéséből átvett szövegrészek.

A fejlődésnek mint strukturális és intézményi változásokat, illetve átalakulást is magában foglaló minőségi folyamatnak az értelmezése (a gazdasági növekedés mennyiségi és „önfenntartónak” feltételezett folyamatától megkülönböztetve) már a hetvenes évek stagnálási és válságjelenségei nyomán indokoltá tette a fejlődésproblematika tanulmányozásának kiterjesztését a már fejlett piacgazdaságokra is. A kilencvenes években azután a „szocialista” rendszerek szétesése és átalakulása a napirendre tűzött radikális szerkezeti és intézményi változások és a felzárkózás, modernizáció vagy elmaradott perifériahelyzetbe való sodródás alternatívája ezeket az országokat is a fejlődéstani vizsgálódások tárgyává tette.

A fejlődés gazdaságtanának pusztán az országok egy bizonyos részére vonatkoztatott korábbi értelmezése mindinkább elveszítette indokoltságát, miközben a fejlődés globális problémáinak előtérbe kerülése és „fenntarthatóságának” globális szinten (is) megfogalmazott követelményei a szubdiszciplínának mind földrajzi, illetve „térbeli”, mind pedig tematikai bővülését vontak maga után.

A fejlődés gazdaságtanában egyébként különösen jól érzékelhető az utóbbi időkben egyfajta konstruktív eklekticizmus kibontakozása, amennyiben a szubdiszciplínát korábban jellemző szélsőségesen eltérő felfogások (így a „gyengén fejlettséget” pusztán belső és az azt főként külső tényezőkkel magyarázó nézetek, illetve az állam vagy a piac szerepét hangsúlyozó koncepciók) között határozott közeledés tapasztalható. (E tendencia erősödését még az sem igen zavarta meg, hogy az 1970–1980-as években újra felerősödött neoklasszikus irányzat és a neoliberális „monetarista ellenforradalom”, illetve gyakorlat hatására egyfajta „ellenforradalom” a fejlődés gazdaságtanában is kifejezésre jutott, éspedig főként az állam gazdasági szerepét elutasító és a fejlődő országok kormányzati politikáját hibáztató egyoldalú nézetekben.)

A gazdaságtudományok hazai helyzete

A gazdaságtudományok hazai fejlődéséről általában elmondható, hogy ha némi késéssel is, egyenetlenül és előbb csak szórványos módon, de az elmúlt évtizedekben is lépést tartott a tudományterület nemzetközi tudományos fejlődésével.

A Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetemen folyó *elmélettörténeti képzés* kivételes előnyöket biztosított a hallgatók számára a nem marxista közgazdasági elméletek, köztük a legmodernebb nyugati elméleti irányzatok megismerésében. Emellett az egyetemi oktatás, már a hatvanas évektől kezdve, előbb bizonyos ágazatgazdaságtani és módszertani kurzusok, majd a nyolcvanas évek reformjai nyomán a makro- és mikroökönómia, valamint a nemzetközi, illetve világ-gazdaságtan alapkursusai tekintetében is mindinkább a nyugati követelményekhez igazodott. A nyolcvanas évek második felében megindult az ország

más, gazdaságtudományokat oktató intézményeiben is az oktatás szemléleti és tartalmi megújulása.

Az is elmondható, hogy – ha korábban inkább csak rejtetten vagy áttételesen, de – a hazai szakirodalomban is megjelentek vagy éreztették hatásukat a gazdaságtudományok nemzetközi irodalmának különféle elméleti irányzatai.

A hatvanas évek közepétől megfigyelhető kultúr-, illetve tudománypolitikai olvadás lehetővé tette, hogy a régi rendszer értékrendjétől független, azzal gyakran szembenálló vagy arra nem reflektáló szuverén tudományos eredmények jöjjenek létre. Nem utolsósorban a magyarországi reformoknak köszönhetően a rendszerváltás előtt nemcsak a magyar gazdasági rendszer, annak mechanizmusa, a gazdaságpolitika és részben az agrárgazdaság iránt mutatkozott Nyugaton és világszerte jelentős érdeklődés, hanem tudományos publikációink iránt is. Egyre több magyar szerző írásműve jelent meg külföldi könyvkiadóknál, illetve rangos folyóiratokban. Így a magyarországi szerzők egy viszonylag széles köre került be a tudományos világirodalom számontartottai közé. (Ez a kör más „szocialista” országokéhoz viszonyítva mind a publikációk témáit, mind a kutatásban alkalmazott módszereket, illetve szemléletmódot, mind pedig a publikációk számát tekintve messze kiterjedtebbnek és jelentősebbnek mondható.)

Hazánkban már jóval a rendszerváltás előtt megindult olyan, később mindinkább előtérbe került témák kutatása is, amelyek közvetlenül is kapcsolódtak az átalakulás, a piacgazdaságra való áttérés és a külgazdasági reorientáció, a világ-gazdasági nyitás és alkalmazkodás problematikájához és az azzal együtt járó gyakorlati feladatokhoz. Ebből a szempontból különösen említésre méltók egyrészt a hazai gazdasági élettel kapcsolatos kritikai írások, másrészt pedig a világra való kitekintést szolgáló írásművek.

Az előbbieket főként a szovjet típusú tervutasításos rendszer egyik-másik jellegzetes vonását (így pl. a túlzott centralizációt, az extenzív típusú fejlesztést, a téves iparfejlesztési prioritásokat, a mezőgazdaság és a kisgazdaságok háttérbe szorítását, a monetáris összefüggések elhanyagolását, a világgazdasági változásokra való megkésett reagálásokat stb.) bírálták, illetve annak a reformok ellenére is fennmaradt elemeit vagy a reformok következtetlenségét, a politikai reform elmaradását okolták az elégtelen gazdasági teljesítményért, a felzárkózási stratégia sikertelenségéért, az eladósodásért és a csak minimális növekedésre képes gazdasági szerkezetért (mint pl. a „hiánygazdaságot” elemző, továbbá a „puha költségvetési korlátot”, a „beruházási ciklusokat”, a „tervalku intézményét”, az inflációs tendenciát stb. vizsgáló, a tőkepiac nélkül megvalósított decentralizációt és a megfelelő monetáris szabályozás hiányát, a vállalatok látszatönállóságát, illetve általában a gazdasági rendszer továbbra is többé-kevésbé autarkias jellegét bíráló írások).

Az utóbbiak sorában a világgazdaság globalizálódására és az európai integrációra, a világgazdaság centrum–periféria viszonyaira, a gazdasági fejlődés, illetve elmaradottság, a felzárkózás és a nemzetgazdasági versenyképesség nemzetközi feltételeire vonatkozó publikációk említendők, továbbá és általában a nemzetközi pénzügyek, a nemzetközi tőkeáramlás, a multinacionális társaságok tevékenysége és stratégiája, a világgazdasági válság, egyensúlytalanságok, inflációs és eladósodási tendenciák stb. problematikájával foglalkozó írások.

A rendszerváltás lényeges változásokat hozott a gazdaságtudományok hazai művelésében és a szakma belső életében is. Egyfelől végleg eltűntek a tabuk, minden kérdés minden megközelítésben kutathatóvá vált, másfelől viszont erősen felhígult a szakirodalom annak következtében, hogy számos jó szándékú, ámde szakmai tudományos előképzettséggel nem rendelkező szerző is gazdaságtudományinak tekintett írásműveket jelentetett meg.

Az egyetemi képzésben már korábban bekövetkezett említett pozitív változások ellenére hazánkban is (miként más, volt „szocialista” országokban) a mikro-, illetve makroökonómiának és a nemzetközi gazdaságtannak is a „standard” nyugati tankönyvek értelmezése és tematikája szerinti oktatása jobbra csak a rendszerváltást követően tudott széles körben intézményesülni. Ebből következően az oktató- és kutatógárda jó részének nem csekély időt és energiát kellett áldoznia a standard nyugati gazdaságtani terminológia és módszertan részleteinek az alaposabb elsajátítására és oktatási anyagokba foglalására.

A gazdaságtudományok nemzetközi fejlődését jellemző említett tendenciák (így nem utolsósorban a kutatási témakörök kiszélesedése, a merev diszciplináris határok elmosódása, a szakosodás és professzionalizálódás, a módszertani és technikai eszközök javulása és a különböző elméleti nézetek megnyilvánulása) a gazdaságtudományok hazai fejlődésében is többnyire tetten érhetők, amennyiben nagyobb teret nyertek az interdiszciplináris kutatások és szemléleti módszerek, megjelentek új, integratív, illetve „köztes” tudományágazatok, terjedt a modern matematikai eszközök és technikai berendezések alkalmazása, és nyíltan is megjelentek az eltérő elméleti irányzatokat képviselő nézetek. Az ideológia kiszorulása is megfigyelhető, bár ez inkább csak az előző korszak hivatalos ideológiájára vonatkozik, míg egyes, nem kevésbé (csak burkoltabban) ideologisztikus elemeket vagy szemléletet tartalmazó nyugati elméleti koncepciókat sokan hajlamosak, ugyancsak kritikátlanul, hittételekként kezelni. (Ezt bizonyos fokig elő is segíti a standard nyugati, főként amerikai tankönyvek anyagainak gyakran változatlan átvétele és a „mainstream”-ből kizárt elméleti irányzatok mellőzése.) Kialakult egy olyan hazai kutatói-oktatói kör, amelynek tagjai száz százalékban azonosulnak a fő áramlattal. Másfelől azonban attól eltérő szellemű megközelítések és koncepciók is kifejezésre jutnak.

A rendszerváltást követően, vagyis az elmúlt évtizedben a hazai gazdaságtudományok fejlődésére a világgazdaságban és Európában lezajló változásokon, valamint a nemzetközi szakirodalom újabb fejleményein kívül elsősorban persze maga a rendszerváltás, a piacgazdaság kiépítése és az „átalakulási válság” leküzdése, továbbá az euroatlanti közösség felé orientálódás, az EU-hoz való csatlakozás és a felzárkózás, a mikro- és makroökonómiai versenyképesség problematikája keltette új kihívások gyakorolták a legnagyobb hatást. A kutatások az előb-

biekben említett témakörökben is természetesen új lendületet kaptak és egyszersmind sok új, gyakorlatilag fontos témával egészültek ki. Ilyen többek között a privatizáció és a külföldi tőkeberuházások problematikája, a „transzformációs válság”, vagyis az átmenettel együtt járó gazdasági visszaesés, az infláció és a stabilizációs politika, az EU-tagságra való felkészülés, a pénzügyi jogharmonizáció, az adósságkezelés, a külgazdasági reorientáció, a költségvetési politika, az árképződés, a közületi és a vállalati pénzügyek, az állami vagyonkezelés, az adóreform, az új bank- és biztosítási rendszer funkcionálása, a tőzsde és az értékpapír-forgalom, a valutarendszer, a piacvédelem, a modern versenypolitika, az üzleti etika, a nonprofit intézmények gazdálkodása, az ökológiailag fenntartható fejlődés hazai problematikája, a munkanélküliség, a szociális háló és a jóléti rendszer kérdésköre, valamint a közegészségügy és közoktatás gazdasági háttere, a települések és régiók gazdasági helyzete stb.

Tipikusan az „átmenettel” kapcsolatos kutatási témaként jelent meg a „vadkapitalizmus” bizonyos megnyilvánulásainak, a munkanélküliség regionális szerkezetének és kezelési lehetőségeinek, a nomenklátúra gazdasági túlélési stratégiájának és a gyorsan kiemelkedő új gazdasági elit felhalmozási forrásainak, az államháztartás reformjának a problematikája, és az „átmenethez” kapcsolódnak az agrárszektor átalakulására, a kisvállalkozásokra, valamint a korábban kiemelt nagyvállalatokra vonatkozó empirikus vizsgálatok is.

A hazai gazdaságtudományok területén változást jelent az is, hogy a nemzetgazdasági, illetve makroökonómiai és mikroökonómiai kutatások tárgyköre, illetve tematikai iránya az általános elméleti és alapozó kutatások rovására a legutóbbi években (mint az részben már a fentiekből is kitűnt) az *alkalmazott kutatások* és célvizsgálatok irányába tolódott el. A közgazdaságtan elméleti (és elmélettörténeti, illetve -kritikai), valamint módszertani szférái mellett (és részben rovására) mind nagyobb szerepet kapott a *gazdálkodástudomány*, illetve általában a menedzsmenttel, a vezetés- és szervezéstudománnyal kapcsolatos szakterület. Ezen belül külön tudományterületként honosodott meg a vállalatgazdaságtan, illetve az üzleti gazdálkodás, a „business management”, továbbá az ipari szervezet elmélete és a „vezetői gazdaságtan”. A vállalatgazdasági kutatások mindinkább kiterjednek a kis- és középvállalati szektor elemzésére is.

A rendszerváltás megváltoztatta a gazdasági szereplők környezeti feltételrendszerét, szervezeti és vezetési struktúráját, tulajdoni szerkezetét és cégjogi formáját. Ez új problémákat, kihívásokat hozott és új követelményeket támaszt a *menedzsment-tudományok* alkalmazásával és fejlesztésével szemben. Számottevő gyakorlati igény mutatkozik a piacorientált vezetési és szervezési ismeretek hazai viszonyainkra való adaptációjára. Olyan új ismeretkörök bevezetésére került sor, mint például a piacokonform szervezeti formák témája, az ellenőrzés, a változás

és a marketing menedzsmentje, a stratégiai és az információs menedzsment, a TQM (minőségmenedzsment), továbbá a szervezeti és nemzeti kultúra menedzsmentre gyakorolt hatása stb.

A hazai *gazdálkodástan és üzleti tudományok* területén, ahol évtizedek óta jelen vannak a nyugati gazdaságtan elméleti irányzatai és operacionalizálási technikái (költség–haszon elemzés, tőkeköltségvetés, optimalizáció), teljes eszmei áttörésre csak a rendszerváltást követően kerülhetett sor, amikor is megnyílt az út a korszerű üzleti tudományok paradigmáinak átvételére. A korábban ágazati elv alapján művelt tudományterület funkcionális alapra helyeződött. Nemcsak a gyökeres változáson átment egyetemi tudományosságban, hanem az üzleti praxisban is uralkodóvá vált a marketing–vezetés–szervezés–számvitel–finanszírozás–termelés-menedzsment felépítésű funkcionális keretmegoszlás. Az alkalmazott kategóriák, módszerek és döntési technikák megújítása révén a hazai gazdálkodástani fogalomhasználat és módszertan teljes mértékben hozzáigazodott a fejlett világéhoz. Az egy évtizedes átmenet egy, az alapokig ható tanulási folyamatként indult és alapvetően adaptációs tevékenységet, nem pedig új felfedezéseket igényelt. Az adaptáció nyomán, de azon túllépve új kutatási és oktatási eredményeként könyvelhetők el a logisztika és a készletgazdálkodás, továbbá a szervetelmélet, a vállalati versenyképesség és a minőségmérés témakörében született írásművek és új tantárgykultúrák.

A *matematikai közgazdaságtan* területén említhetők a dinamikus gazdasági modellek, az input-output elemzések, a gazdaságpolitikai célú általános egyensúly-elméleti elemzések, a közgazdasági problémák játékelméleti megközelítései, az életpálya-modellezés stb. terén elért publikációs eredmények. Ugyanakkor a makrogazdasági modellek gyakorlati alkalmazása mindjobban visszaszorult hazánkban – egyebek között a statisztikai adatszolgáltatás bizonyos fogyatékoságai és a modellekkel szemben megnyilvánuló bizalmatlanság, valamint és nem utolsósorban a gazdasági paraméterek, illetve a társadalmi-gazdasági struktúra gyors változásai miatt.

A *hazai statisztika tudomány* fejlődésében jelentős előrelépést hozott a mintavételi technikák, az adatpótlási és –összekapcsolási technikák, továbbá a longitudinális és sokváltozós elemzési módszerek kutatása, illetve gyakorlati alkalmazása, valamint a számítástechnika rohamos fejlődésével összefüggő adatfelvételi, -tárolási, -feldolgozási és -közlési lehetőségek növekedése. A *makrogazdasági statisztika* terén napirenden lévő feladat a teljes makrorendszer számszerűsítése, az államigazgatási szektor és a pénzügyi szféra statisztikájának e rendszerbe való integrálása. Az *elméleti kutatások* területén a stochasztikus mezők statisztikai vizsgálata, az időtől is függő véletlen értékű változók modellezése, a regressziós modellek alkalmazási problémái, továbbá a stacionárius folyamatokat, illetve az

azokból lineáris függvényekkel származtatható folyamatokat használó modellek, a többdimenziós idősorok, illetve a dinamikus faktorelemzés módszereinek tanulmányozása jelentette a fő irányokat.

Hazánkban a széles értelemben vett *világgazdasági kutatásoknak* (és a „nemzetközi gazdaságtannál” szélesebb tematikájú „világgazdaságtan” oktatásának is) már évtizedes hagyományai és eredményei voltak. Jó néhány olyan *publikáció* könyvelhető el az elmúlt néhány esztendőben, amelyek jól tükrözik mind a hagyományos nyugati elméleti és módszertani ismeretanyag átvételét, illetve kritikai adaptálását, mind pedig a világgazdaság globális összefüggéseire, annak transznacionalizálódási folyamataira, intézményi rendszerére, tőke- és áru-piacaira, a nemzetközi tőkeáramlás tendenciáira, a technológiák és szolgáltatások áramlására, a nemzetközi pénz- és tőkepiacok globalizálódására, a globalizációt elősegítő infrastruktúra-fejlődésre, a kommunikációs és információs technológia „forradalmaira” stb. vonatkozó kutatások hazai eredményeit.

Többnyire a világgazdasági kutatásokon és a világgazdaságtan oktatásán belül, de újabban önálló címmel és formában is, igen jelentős tudományterületté vált hazánkban is az *integráció gazdaságtana* – elsősorban és érthetően az Európai Unióhoz való csatlakozási törekvésünk hatására. Az elmúlt két-három év nemzetközi, illetve világgazdasági kutatásainak túlnyomó része épp az Európai Unióval kapcsolatos problémákra irányult – mégpedig az elsősorban oktatást szolgáló elméleti feldolgozások mellett zömmel a hazai gazdaságpolitikát segíteni hivatott alkalmazott kutatásként.

A *fejlődés gazdaságtana*, mely tudományág hazánkban csak nagy nehezen (ti. a mindenre kiterjedőnek, minden kérdésre választ adónak tételezett marxizmus-leninizmus árnyékában vagy éppen ellenére) és némileg megkésve – bár a „szocialista” országok között elsőként és jelentős nemzetközi publikációs eredményeket is elkönyvelve – nyert úgy-ahogy „polgárjogot”, a hetvenes években szinte a „virágkorát” élte. Később azonban, a nyolcvanas évektől kezdve, legalábbis mint a korábbi, hagyományos értelmezés szerint csak a fejlődő országokra vonatkozó tudományterület némileg hanyatlásnak indult, minthogy ez utóbbi országok iránti érdeklődés mind a közvéleményben, mind a politikában drasztikusan csökkent. A fejlődő országok iránti érdeklődés azóta sem nőtt lényegesen, amiben már a rendszerváltással és az európai integrálódással összefüggő kérdések nagyobb fontossága és előtérbe nyomulása is szerepet játszott.

A *fejlődő országok* gazdasági helyzetének és problémáinak kutatása (és oktatása) ma is inkább csak szórványosan, egy-két munkahelyen, alig néhány személyre és témára, illetve országra korlátozottan folyik tovább, bár a szórványos kutatási eredmények között jelentősebb publikációk is akadnak.

Nyilvánvaló, hogy sem a tudomány, sem a gyakorlati politika szempontjából nem lehet mellékes Nyugat-Európa és általában a fejlett vagy gyorsan fejlődő régiók mellett a világ más országainak, térségeinek tanulmányozása sem. A fejlődés gazdaságtanának ezen a területén tehát mindenképpen indokoltnak és szükségesnek látszik a kutatások serkentése, a megfelelő tudományos (kutatói és oktatói) kapacitások fejlesztése.

A ma már szélesebb értelemben vett fejlődésgazdaságtan területén továbbra is folytak és folynak érdemleges kutatások, nemcsak (bár elsősorban) az Európai Unióhoz tartozó országok gazdasági fejlődése, hanem néhány más, világgazdaságilag fontosnak ítélt vagy a nemzetközi gazdaságban sikeresnek mondható ország, illetve térség fejlődési tendenciája és tapasztalatai vonatkozásában is, továbbá általában a komparativisztika, a fejlődéstudományok, a nemzetgazdaságok világgazdasági alkalmazkodása és „versenyképessége”, valamint a „fenntartható fejlődés” témakörében.

A hazai fejlődésgazdaságtani kutatások egyébként évtizedekre visszamenően már világgazdasági – tehát globális – összefüggésekben, nem pedig az egymástól függetlenül fejlődő vagy lemaradó országok unilineáris fejlődési pályán való előrehaladásaként értelmezte és kezelte a fejlődő és más kevésbé fejlett gazdaságok „elmaradottságát”. Részben ezzel a szemlélettel is összefügg a „szocialista” rendszernek és kudarcának, valamint átalakulásának az a felfogása, amely (ha nem is vált általánossá a hazai tudományos körökben, mindenképpen a korszerűbb, globális megközelítést tükrözve) fejlődéstani értelmezést ad annak, sikertelen felzárkózási kísérletként értelmezi azt, és a leegyszerűsítő „átmenet” fogalma helyett egy összetett átalakulási és világgazdasági alkalmazkodási folyamatként írja le a jelenlegi változásokat.

Az *empirikus kutatások*, amelyek a hetvenes évektől kezdve a hazai gazdaságtudományokban is fontos szerepet töltöttek be (a tervgazdálkodás szereplőinek, elsősorban az állami vállalatoknak és szövetkezeteknek, valamint a párt- és kormányzati szervezeteknek a magatartásmintáit vizsgálva), és amelyeknek a módszertana is jelentősen fejlődött, sőt amelyeknek egyik-másik eredménye – ha kivételképpen is – nemzetközi nyilvánosságot és visszhangot is nyert (mint pl. a „második gazdasággal” foglalkozó kutatás), a rendszerváltás óta paradox módon, ti. a kutatási és publikálási szabadság növekedése ellenére, meglehetősen *kedvezőtlen feltételek* közé szorultak. Ennek oka az információhoz való hozzáférés nehézkessé válása (az üzleti magánérdekek, illetve a multinacionális társaságok vezetői rosszallásától tartó magatartások miatt) és a politika részéről mutatkozó érdeklődés lanyhulása, valamint a korábbi műhelyek, főként a nem akadémiai intézetek felbomlása, illetve piaci vállalkozássá alakulása.

A gazdaságtudományok interdiszciplináris kapcsolódásai

Miként az már a leírtakból is kitűnt, a merev diszciplináris határok felbomlása és a sokszínű, változó valóság reális problémáinak feltárására törekvés a gazdaságtudományokban is (mind nemzetközileg, mind idehaza) az *interdiszciplináris megközelítés* fokozott igényét hozta és a gazdaságtudományoknak más diszciplinákkal való, a korábbinál is szorosabb kapcsolódását eredményezte, sőt újabb inter-, illetve multidiszciplináris tudományterületeket is nyitott. A gazdasági élet és fejlődés társadalmi, népesedési, politikai, jogi és intézményi aspektusai, valamint a gazdasági elemzésekben felhasznált matematikai és statisztikai módszerek jobban előtérbe kerültek, ami növelte a közgazdaságtan és a *szociológia*, *demográfia*, *jog*, *politikatudomány*, valamint a *statisztika* és *matematika* bizonyos területei között az érintkezési, illetve átfedési szférákat. Emellett és ezen túlmenően rohamosan nőtt az érdeklődés

- a *tudomány és technológia* fejlődésével kapcsolatos összefüggések, különösen az információs és kommunikációs technika „forradalmának” hatásai (így az „*információs társadalom*” problematikája),
- általában a nemzeti fejlődéssel, világgazdasági felzárkózással és versenyképességgel is kapcsolatban a *humán tőke* fejlesztésének (egészségügyi, szociális, oktatási, K+F, technológiai, kulturális) vonatkozásai,
- a piactudományra való áttéréssel és különösen az EU-tagságra való felkészüléssel összefüggésben a *gazdaság jogrendszerének* átalakítása,
- a *regionális fejlődés*, regionalizálódás problematikája,
- a NATO-hoz történt csatlakozás kapcsán a *biztonságpolitika* gazdasági vonatkozásai és így a *hadtudomány* kapcsolódó témái,
- valamint és nem utolsósorban a környezetvédelemmel, ökológiai problémákkal és a fejlődés „fenntarthatósága” céljával összefüggő *környezetgazdaságtan* és a fejlődés (nemzeti, regionális és világszinten) várható menetével, annak alternatíváival kapcsolatos *jövőkutatások* iránt.

A kutatások intézményi, személyi és tárgyi feltételei

A tudományterület *kutatási infrastruktúráját* egyfelől a felsőoktatási intézmények, másfelől a kutatóintézetek adják. Ez utóbbiak egy része akadémiai keretek között, más része önálló vállalkozásként, üzleti alapon végez kutatásokat. (Bizonyos fókig kivételnek számít a statisztika tudománya, amelynek művelésében a KSH bázisintézménynek számít.)

Az elmúlt évtized restriktív felsőoktatás-finanszírozása igen hátrányosan érintette az egyetemi kutatásokat. Ugyanakkor a tisztán üzleti alapon működő intéz-

mények (beleértve a „gomba módra” szaporodó „business school”-okat, illetve gyakorlatorientált tanfolyamokat) közvetlen üzleti haszonra fordítva használják fel az egyetemek tananyag-fejlesztési és kutatási eredményeit anélkül, hogy anyagilag hozzájárulnának ez utóbbiak fejlesztéséhez vagy akár csak rezsijéhez. Mindez elsősorban az elméleti és módszertani alapkutatások helyzetét súlyosbítja. Emellett és részben emiatt is a gyakorlati szféra mindinkább elcsábítja az egyetemi kutatóműhelyekben tevékenykedő legjobb erőket, és a tudományos utánpótlás is egyre nagyobb nehézségekbe ütközik. Félő, hogy a súlyosbodó intézményi és finanszírozási, valamint utánpótlási gondok miatt e tudományterületnek (is) a hazai művelése egyre inkább lemarad a nemzetközi fejlődéshez képest és egyre kevésbé lesz képes az újabb változásokra, kihívásokra felkészülni.

Noha a gazdaságtudományok hazai oktató- és kutatógárdájának nincs szégyenkeznivalója (hiszen átlagos teljesítményének színvonala és a világ tudományos csúcsszínvonala között jóval kisebb a különbség, mint amekkora gazdaságunk lemaradása a legfejlettebb országokéhoz viszonyítva), és bár közhelynek számít, hogy az országok gazdasági fejlődése ma jobban, mint valaha a tudományos kutatások és oktatás függvénye, sajnálatos és paradox módon a rendszerváltás óta eltelt időszakban a gazdaságtudományok terén (is) inkább rosszabbodtak, mint javultak az általános infrastrukturális és pénzügyi feltételek.

Az „*alulfinanszírozás*” a vonatkozó tevékenység teljes keresztmetszetében, vagyis az oktatás, a kutatás, a publikáció és a könyvtárszolgálat egészét érintően krónikussá vált. A hiányos finanszírozás nyomán terjed a külföldi kutatásokba való „bedolgozás”, a külföldi kutatóhelyekkel való „koloniális elemeket” sem nélkülöző finanszírozási és együttműködési gyakorlat, amely az ország tudósait a segédmunka funkciójára kárkoztatja. Ennek vészes velejárója, hogy újabb lendületet ad a brain drain-nek, és hogy a fiatal doktorjelölt és posztdoktori nemzedék legjobbjai azért távoznak külföldre, hogy a legfejlettebb országokban szerzett oklevelekkel inkább az irányító, mint a bedolgozó posztokon kamatoztassák, többnyire külföldön, tudásukat. Ez, illetve az alárendelt helyzetben történő „bedolgozás” és „segédmunka” a tartós lemaradás veszélyét idézi fel. A K+F-beruházások elégtelenségének következményei is mindinkább érezhetők. Ezért mutatkozhat látszólagos ellentmondás a hazai gazdaságtudományi eredmények megállapítása és e tudományterületnek (is) az aggasztó helyzete között. Az eredmények ugyanis nagyrészt még a korábban felhalmozódott szellemi tőkének köszönhetőek, amelynek újratermelődése és hatékony hazai felhasználása fokozott nehézségekbe ütközik.

A kedvezőtlen finanszírozási helyzet következtében máris két markáns, egyaránt a minőség romlásával járó folyamatot tapasztalhatunk. Az egyik, hogy – nem utolsósorban a piaci igényeket követve – tömegesen jöttek létre olyan gazdasági szakismereteket nyújtó

felsőfokú tanintézmények, amelyek egy részét annak ellenére akkreditálták, hogy tanszemélyzetük tagjai közül elenyészően kevesen folytatnak – hazai és nemzetközi publikációkban is testet öltő – tudományos tevékenységet. A másik, hogy a kutatásra, különösen az alap-, illetve elméleti kutatásokra felhasználható pénzeszközök egyre kevésbé biztosítottak közvetlenül, külön pályázatok nélkül. A pályázati rendszer – minden előnye és vitathatatlan szükségessége mellett – a jelenlegi körülmények között nemritkán azt eredményezi, hogy a megbízók értékrendje és a rövid távú, illetve intézményi érdekek szabják meg és torzítják a kutatások irányát. A kutatások *technikai infrastruktúrájának* javulása szempontjából viszont igen jelentős szerepet tölt be, bár a megkötöttségek ezt is korlátozzák. A jelenlegi pályázati rendszer legfőbb fogyatékoságaihoz tartozik, hogy a múltból örökölt és gyökeresen meg nem változtatott oktatói és kutatói bérviszonyok mellett, a beruházási és fenntartási költségek finanszírozásának súlyosbodó nehézségei miatt nagyrészt bérkiegészítő és költségvetési forráspótló szerepet tölt be, és sokszor felesleges adminisztrációt ró a kutatókra.

A jövedelmi és munkakörü viszonyok miatt az oktatók mind nagyobb része vállal többletmunkát. Az egzisztenciális problémák, a szakma más területein, főként az üzleti életben szerezhető jövedelmek vonzása, a normarendszer és a megnövekedett hallgatói létszám az egyetemi oktatók mind nagyobb részét „tereli el” a rendszeres tudományos munka végzésétől. Miközben az akadémiai doktori címnek már koránt sincs az a szerepe az előremenetelben, mint volt a korábbi fokozatnak, a habilitációs eljárásban többnyire a kölcsönös elnézés érvényesül inkább, mintsem a követelmények tárgyilagos számonkérése. Az akadémiai intézetekben dolgozó kutatók munkahelyi jövedelmének alacsony színvonala, amely többnyire még az egyetemi oktatókét sem éri el, az intézeti tudományos munka helyett, illetve rovására különféle külső munkavállalásokra késztet.

Nem kis gondot okoz a *tudományos kutatói és oktatói utánpótlás* biztosítása (már csak az előbbiekből következően is). Az új típusú posztgraduális képzés, a doktori (PhD-) program, amelynek első „produktumai” most jelentkeznek a hazai kutatóhelyeken, országosan és minden tudományterületen igen mostoha körülmények között és kapkodások közepette indult el 1993-ban. Hiányzott egy átgondolt általános „keretszabályozás”, hiányoztak a tapasztalatok, nem volt egységes PhD-modell sem. A nemzetközi színvonalhoz való igazodás meghirdetett követelménye jó ideig inkább csak hosszú távra szóló cél maradt. Az akkreditációs eljárás meglehetősen formális és felszínes volt. A modellkeresés során a csoportos, kurzusokkal bőven alátámasztott képzés „amerikai modellje” került előtérbe az irányított kutatógyakornokságon, műhelymunkán alapuló hagyományos „európai modellel” szemben. E modell kétségtelen hátrányai: a képzés iskolás jellege, az önálló kutatási tevékenység késleltetése, a közös kötelező tananyag esetlegessége. Mellette szólhat persze a doktorjelöltek nagy részének gyenge előképzettsége, illetve kutatási tapasztalatlansága, az ösztöndíjnak inkább csak pályakezdő egyedülálló fiatalok számára elfogadható összege, valamint az, hogy sok területen hiányoznak vagy nem állnak kel-

lő számban rendelkezésre, illetve anyagi vagy más okokból túlterheltek az olyan tudós személyiségek, akikhez a „tudósinasok” csatlakozhatnak.

Közismertek a PhD-programokra felvett doktorjelöltek egzisztenciális problémái, amelyek sokukat arra kényszerítene, hogy a képzés ideje alatt is többletmunkákat vállaljanak. De nem világos még az sem, hogy melyek azok a vonzó karrierlehetőségek, amelyek a képzést sikeresen befejezők előtt kellő számban meg fognak nyílni, és amelyek motiválhatnák őket a kemény munkára. A tehetséges fiatal közgazdászok inkább az üzleti élet felé orientálódnak, az elméleti érdeklődésűek és tudományos ambíciókkal bírók pedig inkább külföldre mennek. A jövedelmi viszonyok, illetve arányok miatt a doktori (PhD-) képzésre is többnyire olyanok jelentkeznek, akik a tulajdonképpeni pályaválasztást halasztani kívánják vagy tudják, ti. anyagilag biztos családi háttérrel rendelkeznek, illetve akik csupán a doktori cím megszerzésére aspirálnak. A korábbi egyetemi (kis)doktori cím megszüntetése is hozzájárul a doktori képzésre jelentkezők összetételének kedvezőtlen alakulásához, amennyiben olyanokat is a PhD-programok felé orientál, akik sem szándékuk, sem alkalmasságuk alapján nem jöhetnek számításba oktatói-kutatói utánpótlásként.

A mostoha körülmények és említett nehézségek ellenére a hazai gazdaságtudományi doktorképzés örvendetes eredményeket is felmutat. A képzés színvonala, szervezettsége nem rosszabb az országos átlagnál, sőt eléri az átlagos európai színvonalat is.

Súlyos problémát jelent a *publikációs lehetőségek* korlátozottsága, beszűkülése, egyes témakörökben szinte lehetetlenné válása – különösen az ifjabb kutatók számára.

A kutatási eredmények megjelenése sokszor a publikáláshoz szükséges pénzügyi támogatás megszerzésének képességétől függ. Emiatt értékes írásművek sikkadhatnak el, miközben tudományosan értéktelen fércmunkák nyerhetnek nyilvánosságot. Túl sok, köztük jelentéktelen kiadvány jött létre, ami lehetőséget ad arra, hogy személyes kapcsolatoknak köszönhetően gyakran tudományosan értéktelen művek élvezzenek előnyt a kiadásban. Ezt az Akadémiai Kiadó fennmaradása és működése sem ellensúlyozza – státusának és kiadáspolitikájának változása, valamint az Akadémia könyvtámogatásra fordítható forrásainak korlátozottsága miatt. Mindehhez járul az elvi tudományos kritika gyengése, a szélesebb körű és igényesebb, akadémiai tudományos közösség szellemi „önvédelmi reflexeinek” elernyedése. Márpedig a hazai közgazdaság-tudomány aligha bízhatja rá a minőségvédelmet egyes vezető nyugati szakfolyóiratok lektoraira, illetve az azokra vonatkozó idézettségi mutatókra és impakt faktorra.

A magyarországi tudományos eredmények iránt a múltban Nyugaton tapasztalt megkülönböztetett érdeklődés a rendszerváltás óta (minthogy ma már Nyugaton sem érdekes a „szocialista”, illetve „reformszocialista” gazdaság) nagymértékben visszaesett. Ez jelentős mértékben korlátozza (ha nem is a már „befutott” szerzők, mint inkább a fiatalabb újak) nemzetközi publikációs lehetőségeit.

Általános probléma – a *számítógépes felszereltség* jelentős javulása és az internet-lehetőségek mellett és ellenére is – az újabb külföldi tudományos publikációk *könyvtári beszerzése*. A nemzetközi irodalomnak többnyire még azok az újabb

termékei is hiányoznak könyvtárainkból, amelyek a legjelentősebbeknek számítanak.

A közkönyvtárak, köztük az egyetemi, főiskolai, intézeti és szerkesztőségi könyvtárak helyzete siralmas, a könyv- és folyóirat-beszerzés – különösen a kurrens külföldi irodalom beszerzése – egyre nehezebb. A „világháló” (a szellemi tulajdon fokozott védelme miatt) aligha ellensúlyozhatja a könyvtárak közfeladatainak riasztó mértékű ellátatlanságát és az ebből fakadó szellemi leépülést. Aggasztó jel az is, hogy kirívóan rossz a kutatást szolgáló elektronikus adatbázisok, digitalizált könyvtárak helyzete. Ráadásul a nagyrészt nyugati, illetve nemzetközi támogatásból megvalósult modernizáció során beszerzett gépek, berendezések rövidesen amortizálódnak, elavulnak, miközben pótlásuk finanszírozása nem biztosított.

A tudományterület perspektívái

A gazdaságtudományok művelésének jövője – a jelenlegi nehézségek és kedvezőtlen körülmények ellenére – természetesen hazánkban sem tekinthető fenyegetettnek, bizonytalannak. A szakma gyakorlati presztízse inkább nő, mint csökken (ami az egyetemi felvételi jelentkezéseknél is megmutatkozik), és a közgazdasági, valamint gazdálkodási ismeretek iránti érdeklődés is növekvőben van.

Veszélyeztetettnek – miként az előbbiekből kitűnt – „csupán” az önálló tudományos (főként elméleti és módszertani alap-) kutatások és a saját tudományos munkával és kutatási eredményekkel megalapozott egyetemi oktatás területe minősíthető. Ez persze mind a hazai közgazdászképzés színvonalának, mind a gazdasági gyakorlat és gazdaságpolitika tudományos megalapozásának, mind pedig a hazai gazdaságtudomány nemzetközi hírvének alakulása szempontjából súlyos következményekkel járhat.

A finanszírozás általános gondjain alapvetően csak az ország gazdasági és költségvetési helyzetének további javulása, a tudományos kutatások és humántőke-beruházások elsőrendű jelentőségének, az ország gazdasági és társadalmi fejlődését meghatározó szerepének a felismerése, vagyis egy gyökeres szemléletváltás segíthet. A kedvezőtlen tendenciák ellensúlyozása szempontjából nem lebecsülendők azok a (ma mindinkább bővülő, de már a második világháború előtt is kihasznált és az előző rendszerben is feléledő) lehetőségek sem, amelyeket egyrészt az üzleti szférának a kutatások és tudósképzés finanszírozásába való (érdekeltségi alapon, de ha kell, kikényszerítetten történő) bevonása jelenthet, másrészt azok az ésszerűsítések, törvény-, illetve szabálmódosítások, amelyek a normatív finanszírozás, az egyetemi normák, a pályázati előírások stb. terén indokoltak.

STRATÉGIAI KUTATÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN

MŰHELYFÜZETEK

II. DISZCIPLÍNÁK MŰVELÉSE

- Matematika (*Császár Ákos*)
Orvostudomány (*Vizi E. Szilveszter*)
Biológia (*Friedrich Péter*)
Fizika (*Horváth Zalán–Nagy Károly–Tompai Kálmán*)
Kémia (*Görög Sándor*)
Gazdaságtudományok (*Szentes Tamás–Zalai Ernő*)
Nyelvtudomány (*Kiefer Ferenc*)
Állam- és jogtudomány, politológia (*Kulcsár Kálmán*)
Művészetek (*Poszler György*)
Történettudomány (*Glatz Ferenc*)
Filozófia (*Vajda Mihály*)
Agrártudomány (*Dohy János–Heszky László–Tomcsányi Pál*)
Szociológia és demográfia (*Cseh-Szombathy László*)
Földtudomány (*Pantó György–Ádám József–Mészáros Ernő*)
Műszaki tudományok (*Somlyódy László–Bokor József–
Finta József–Gyulai József–Nyíri András*)
Informatika (*Vámos Tibor*)

1996 májusában az MTA javaslatára átfogó tudománypolitikai reform kidolgozása indult meg Magyarországon. A Tudománypolitikai Kollégium május 22-én állást foglalt egy hosszú távú terv és egy cselekvési program kidolgozásáról. A Tudománypolitikai Kollégiumnak az Akadémia elnöke az érintett tárcaikkal egyeztetve november 13-án előterjesztette a rövid távú cselekvési programot, amely többek között tartalmazta a magyarországi állami fenntartású kutatóbázis áttekintését és konszolidálását (többek között az akadémiai és a tárcaik kezelésében lévő kutatóintézetek áttekintését és későbbi időpontban diszciplínánként, a tanszéki kutatóbázis átvilágítását). Tartalmazta a program a finanszírozási rendszer felülvizsgálatát, s ennek részeként a költségvetési ráfordítás hanyatlásának megállítását. Emellett szólt a program a fiatal kutatók helyzetének megvizsgálásáról, a kutatói és egyetemi bérrendszer reformjáról, tudomány és társadalom viszonyának felülvizsgálatáról és általában a magyar tudomány és kutatásszervezet nemzetközi beágyazottságának elősegítéséről.

1996 decemberében állást foglalt az országgyűlés a tudomány kiemelt költségvetési támogatásáról, és megbízta a Magyar Tudományos Akadémiát azzal, hogy tízéves távlatban, folyamatos munkával vizsgálja felül a magyarországi tudomány helyzetét, és fogalmazzon meg javaslatokat a tennivalókra.

Az MTA közgyűlése 1997 decemberében állást foglalt három tudománypolitikai program megindítása érdekében:

1. Készüljön el egy helyzetértékelés és annak vitája.
2. Kerüljön sor a Magyarországon művelt tudományágak helyzetértékeléseire (diszciplínaviták).
3. Készüljön el a magyarországi kutatóbázis katasztere.

1998 tavaszára elkészült a helyzetértékelés és a piacgazdaság viszonyai között mozgó tudománypolitika alapelveinek tisztázó vitairata. (*Tudománypolitika az ezredforduló Magyarországn.* Budapest, 1998.) És megindultak a tudománypolitika kérdéseiről a viták (ezek eredményeiként 2002-ben jelenik meg a *Tudománypolitika és kutatásszervezet Magyarországon* című kötet). 2000-ben pedig elkészült a magyarországi kutatóbázis katasztere (*Magyarországi kutatóhelyek.* Budapest, 2001).

1999-ben és 2000-ben lefolytatták a diszciplínavitákat. E viták eredményeként készültek el az elmúlt esztendőben az egyes diszciplínákat értékelő tanulmányok, amelyeket a jelen füzet sorozatban adunk közre.